

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМ. Г. С. СКОВОРОДИ

На правах рукопису

СОКОЛОВА ЛАРИСА ЄВГЕНІВНА,

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОВАМИ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Харків - 1994 р.

AB 31.523

00755868 (\$) указано

Робота виконана на кафедрі педагогіки Криворізького державного педагогічного інституту

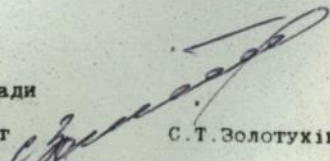
Науковий керівник - доктор педагогічних наук,
професор Кондрашова Л.В.

Офіційні опоненти - член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор Лозова В.І.
кандидат педагогічних наук,
доцент Петрова Д.М.

Провідна установа - Луганський державний педагогічний
інститут ім. Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться "21" чрудня 1994 року о
12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
К.113.24.02 по присудженню наукового ступеня кандидата педа-
гогічних наук у Харківському державному педагогічному
університеті ім.Г.С.Сковороди за адресов: 310168, Харків,
вул.Блюхера, 2, зал засідань.

Автореферат розіслано "21" листопада 1994 року.

Вчений секретар спеціалізованої ради
кандидат педагогічних наук, доцент С.Т.Золотухіна

AB 31. 523

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Актуальність теми. Становлення гуманістичних відносин у сучасному суспільстві висовує нові вимоги до підготовки під-ростаючого покоління, до завдань сучасної загальноосвітньої школи. Філософська формула "людина-мета, а не засіб" упевне-ніше лунає у соціальних програмах суспільства та у змісті шкільної політики. Реалізація цього завдання неможлива без виховання дбайливого ставлення людини до людини, розвитку емоційної сфери особистості та її здатності керувати своїми емоціями й емоційним станом навколишніх.

Вивчення шкільної практики дозволяє вести мову про наяв-ність протиріч між інтелектуальним та емоційним розвитком особистості, рівнем знань та емоційним сприйняттям учнів. Не-рідко інтелектуальне випереджує емоційне. Причина такого ста-ну криється у тому, що інтелект став об'єктом пильної уваги дослідників. Але про емоції все ще сперечаються.

В теперешній час перевага розумового над емоційним має місце на будь-яких етапах шкільного життя. Опитування стар-шокласників міських та сільських шкіл Дніпропетровської об-ласті (усього 3 тис.чол.) показало, що 80% з них недооціню-ють значення емоційної сфери в діяльності людини, а роль емоцій зводять до найелементарніших проявів. Зібрані факти підтверджують існування залежності між інтелектом та емоція-ми причому, нерідко, нерозвинений інтелект збігається з емо-ційною бідністю, моральною глухістю, бездуховністю. Вивчення шкільної практики говорить про те, що в ній все ще має місце грубість, байдужість, жорстокість у стосунках не тільки між однокласниками, але й між вчителем і учнями. Так, тільки 22% з опитаних старшокласників відзначили, що їм цікавий внутріш-ній світ іншої людини, її почуття, переживання, настрої. 78%

не могли описати по пам'яті характерні якості особистості своїх вчителів та однокласників, специфіку їх емоційних реакцій на зовнішні та внутрішні діяння. Причому, такі якості як чуйність, здатність радіти, співчувати чужому горю не отримали високої оцінки в учнів старших класів. 37% з опитаних учнів 8-11 класів впевнені, що сьогодні потрібна жорстокість, щоб вижити, 65% вказали на неадекватність емоційних реакцій на зовнішнє діяння, 79% старшокласників вважають, що причиною конфліктних ситуацій у школі є невміння стримувати свої емоції учнями й вчителями; 89,5% впевнені в тому, що змінити атмосферу шкільного життя можна, якщо удосконалювати емоційну культуру і вчителя і школярів.

Проблема формування культури, її різноманітних аспектів привертала увагу багатьох дослідників. В цьому плані певний інтерес викликають роботи Демокріта, М.Монтеня, Р.Декарта, Д.Юма, І.Канта, А.Векона, Б.Спінози, які розкривають філософсько-моральний аспект культури; М.М.Бахтіна, М.О.Бердяєва, Г.С.Сковороди, В.С.Солов'йова, А.Швейцера, П.О.Флоренського, Е.Фромма, П.Д.Юркевича та інш., які дослідили теоретичні основи духовної культури; Д.С.Ліхачова, Н.І.Кіященко, Н.Л.Лейзера, які визначили сутність естетичної культури; Т.І.Віленка, О.С.Вогданової, С.Н.Іконникової, К.К.Канаєвої, В.І.Лозової, В.І.Толстих, С.Н.Черенкової, які вивчали проблеми моральної культури.

В дослідженнях останніх років (Т.Г.Гаврилової, В.А.Івасишиної, Л.Г.Коваль, Т.Г.Кононенко, О.Н.Лук, Д.М.Петрової, Г.П.Шевченко та інш.) звернено увагу на пошук засобів, шляхів формування почуттів у дітей різних вікових груп.

* Психологічний аспект культури почуттів глибоко розкритий в працях П.Г.Ананьєва, Л.І.Вожович, В.К.Вільянаса, Л.С.Виготсько-

го, В. І. Додонова, О. К. Дусавицького, К. Іварда, Г. С. Костика, Я. Рейковського, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова, П. М. Якобсона та інші.

Педагогічний аспект культури почуттів та їх виховання отримав теоретичне обґрунтування в працях зарубіжних педагогів-класиків: Я. А. Коменського, Д. Локка, Ж. Ж. Руссо, І. Гербарта, вітчизняних педагогів і діячів культури: Г. Ващенко, І. Вишневського, М. І. Костоматорова, О. В. Духновича, М. Г. Драгоманова, С. Ф. Русової, В. О. Сухомлинського, А. С. Макаренка, Д. Чижевського, Г. П. Шевченко.

В дослідженнях Е. Дінейки, М. Є. Телешевської, В. І. Додонова, Л. Г. Коваль, В. Я. Семке та інших акцентується увага на специфіці культури емоцій. Аналіз стану наукової розробки проблеми формування емоційної культури, а також оцінка ступеня емоційної вихованості учнів старших класів загальноосвітньої школи показали, що поряд з певними успіхами її рішення в цілому досягнутий рівень неможна вважати задовільним. Сьогодні на зріла необхідність у розробці теоретичних положень про сутність, зміст, показники, педагогічні умови, які б забезпечували результативність навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури школярів, у виробленні методичних рекомендацій на допомогу вчителю, що визначило тему нашого дослідження.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати сутність, зміст емоційної культури та її роль у духовному становленні особистості школяра; виявити та експериментально перевірити методику й педагогічні умови, які б забезпечували ефективність навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури старшокласників.

Об'єктом дослідження обрано процес формування емоційної культури старшокласників.

Предметом – педагогічні умови, які забезпечували б резуль-

тативність навчально-виховного процесу у вихованні емоційної культури учнів старших класів.

У дослідженні виходили з припущення про те, що формування емоційної культури старшокласників буде результативним, якщо:

- в навчально-виховному процесі створена атмосфера довіри, добровичливості, взаємоповаги;

- має місце настанова на регулювання емоційного стану й емоційних реакцій на внутрішні та зовнішні діяння;

- учні включаються у навмисно створені емоційні ситуації, пошук виходу з яких розширює й поглиблює знання старшокласників про емоційну сферу людини й роль емоцій в її діяльності, вдосконалює засоби емоційної регуляції їх поведінки;

- використовується емоційний тренінг, який забезпечує розвиток емпатії й вміння керувати емоційними реакціями та емоційним станом своїм і навколишніх;

- організація навчально-виховного процесу стимулює емоційне самовиховання старшокласників.

В ході дослідження були поставлені такі завдання:

1. Визначити сутність, зміст, структурні компоненти й основні характеристики емоційної культури.

2. Теоретично обґрунтувати і дослідним шляхом перевірити форми й методи, що забезпечують результативність навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури учнів старших класів.

3. Виявити умови ефективного використання навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури старшокласників.

4. Розробити методичні рекомендації вчителю з ефективного використання навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури школярів.

Методологічну й теоретичну основу дослідження склали кон-

цепції вітчизняних та закордонних дослідників у галузі філософії, психології, педагогіки про сутність людської особистості, фактори її становлення, роль культури й емоційної сфери у формуванні духовності; діалектичної єдності інтелектуального й емоційного, особистісно-діяльному підході в формуванні емоційної культури.

У визначенні системотворчих емоційної культури, закономірностей її формування за основу взяті фундаментальні дослідження про виникнення й сутність емоцій (П.К.Анохін, В.Т.Вахур, В.Вундт, М.Грот, У.Джемс, Є.Клапаред, Р.С.Лазурус, У.Магдауґолл, О.С.Нікіфоров, П.К.Платонов, Ж.П.Сартр, Л.В.Симонов, П.М.Якобсон та інші); механізми емоційної регуляції діяльності (О.В.Дашкевич, О.В.Запорожець, О.К.Тихоміров, О.Я.Чебикін та інші), єдність емоційного та інтелектуального (Л.І.Вожович, Л.С.Виготський, В.М.М'ясищев, С.Л.Рубінштейн та інші); становлення емоційних відносин в розвитку емпатії у дітей (В.К.Котирло); зв'язок мотивації й емоцій (В.Г.Асєєв, В.К.Вілюнас, О.М.Леонт'єв); значення емоційного в цілісній структурі індивідуальності (А.Є.Ольшаннікова, А.Г.Палій, О.О.Папір, І.В.Пацявічюс, І.А.Переверзева, О.П.Саннікова, В.В.Семенова); основи культури, духовності, моральності (М.Мольц, Є.В.Соколов, Г.Францев, Е.Фромм, Э.Хелус та інші); особливості юнацького віку (В.Р.Кисловська, І.С.Кон, М.Д.Лєвітов, А.В.Мудрик та інші); форми, засоби, шляхи формування культури емоцій і почуттів (Ш.О.Амонашвілі, К.В.Гавриловець, С.В.Гіппіус, С.Д.Грем, К.Дінейка, А.С.Макаренко, М.Мід, В.В.Лєві, В.Сатір, В.О.Сухомлинський, А.Г.Харчев, В.Ф.Шаталов, С.Т.Шацький, М.П.Шетінін, М.Г.Яновська та інші).

Методи дослідження за характером і засобом розподілені на констатуючі (анкетування, інтерв'ювання, тестування, оцінку-

рейтинг, бесіди); створюючи (дослідно-експериментальна робота); діагностувачі (метод моделювання емоційних ситуацій), контролюючі (зрівняний аналіз характеристик старшокласників). Методика передбачала віставлення об'єктивних і суб'єктивних даних, тому вивчалась шкільна документація, результати навчальної і позакласної роботи, проводились систематичні включені спостереження й статистична обробка даних. Дослідженням було охоплено учнів 8-11 класів СШ N 49, 52, Саксаганського лицев м.Кривого Рогу, в експериментальній роботі брали участь 360 старшокласників.

Дослідження проводилось у три етапи.

На першому етапі (1983-1985рр.) вивчення наукової літератури з проблеми, документації і практики роботи у старших класах загальноосвітніх шкіл, матеріалів перевірок та узагальнення передового досвіду, проведення діагностичного й констатувачого експериментів, розробка вихідних теоретичних положень, визначення мети, об'єкта, предмета, гіпотези дослідження, методики експериментальної роботи.

На другому етапі (1985-1991 рр.) здійснення дослідно-експериментальної роботи в 8-11 класах СШ N 49, Саксаганського лицев, підчас якої уточнювалася гіпотеза, апробувалися і удосконалювалися методи дослідження, вивчалися можливості навчальної та позаурочної роботи у формуванні емоційної культури старшокласників.

На третьому етапі (1992-1994 рр.) аналіз та узагальнення результатів дослідження, перевірка ефективності рекомендацій з формування емоційної культури учнів старших класів засобами навчально-виховного процесу в інших школах Дніпропетровської області.

Наукова новизна й теоретична значущість проведеного дос-

лідження полягає в тому що:

- виявлено протиріччя, складності й причини низької результативності навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури старшокласників;

- визначено сутність, зміст, структурні компоненти й основні характеристики емоційної культури;

- розроблено науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу по формуванню емоційної культури учнів старших класів;

- теоретично обгрунтовано й експериментально перевірено комплекс форм і методів емоційного виховання старшокласників у процесі навчальної та позакласної роботи;

- виявлено сукупність педагогічних умов підвищення результативності навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури учнів старших класів.

Практична значущість дослідження полягає в розробці програми й змісту курсів "Емоційно-моральні основи культури особистості" (8-11 кл.), "Емоційний тренінг" (8-11 кл.); методичних рекомендацій для вчителів по технології використання навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури школярів і для учнів старших класів з питань організації емоційного самовиховання. Запропоновані цікаві форми і методи організації та проведення лицейських свят; методика роботи клубів "Чарівниця", "Лицар", психологічної служби "Довіра".

Достовірність, обгрунтованість результатів забезпечена правильним методологічним підходом до процесу формування емоційної культури старшокласників засобами навчально-виховного процесу, відповідністю наукового апарату предмету дослідження й використанням дослідницької методики, що адекватна поставленим завданням.

Реалізація методики підтверджена дослідно-експериментальним шляхом у школах України. Підсумки дослідження одержані, перевірені й підтверджені у ході дослідної роботи.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні підсумки й результати дослідження впроваджені у практику роботи шкіл Дніпропетровської області. Його завдання, зміст, методика обговорювалися на методичних об'єднаннях класних керівників Саксаганського та Жовтневого районів м.Кривого Рогу (1992р.), інституті удосконалення вчителів м.Дніпропетровська (1991-1992 рр.), засіданні кафедри педагогіки (1993 р.), семінарі молодих дослідників (1994 р.), науково-методичному семінарі (1994р.), постійно діючих у Криворізькому педагогічному інституті. Отримані результати повідомлені на міжнародних семінарах у Києві (1990, 1992 рр.), Одесі (1992 р.), Мінську (1993-1994 рр.).

На основі результатів, отриманих у ході дослідження, підготовлена серія статей, тезисів, методичних рекомендацій для вчителів шкіл, учнів, студентів і викладачів педвузів.

На захист виносяться:

1. Трактовка емоційної культури як певного рівня психічного розвитку, який забезпечував би здатність особистості адекватно виявляти власні емоції та реагувати на емоції інших, керувати емоційним станом та емоційними реакціями на внутрішні та зовнішні впливи, регулювати процеси витрачання нервової енергії;

2. Структура змісту емоційної культури, яка має в собі в єдності й взаємозв'язку наступні компоненти: мотиви емоційного світосприйняття; емоційні відчуття та сприйняття навколишньої дійсності й свого "Я"; знання та вміння, які розкривали б природу емоційної сфери людини й керування нею; емоційна регуляція діяльності; емоційне сприйняття; емоційний

контроль та самооцінка;

3. Програма курсів "Емоційно-моральні основи культури особистості", "Емоційний тренінг" і методика їх проведення;

4. Педагогічні умови, що забезпечують ефективність навчально-виховного процесу у формуванні емоційної культури старшокласників.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, списку використаної літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначається його об'єкт, предмет, гіпотеза, мета, завдання, методи, розкривається його наукова новизна, теоретична й практична значущість.

У першому розділі "Теоретичні основи формування емоційної культури старшокласників засобами навчально-виховного процесу" аналізується стан проблеми у вітчизняній та закордонній літературі, розкривається сутність поняття "емоційна культура", розглядаються різні підходи до визначення їх суттєвих ознак, структури, змісту та рівнів формування емоційної вихованості старшокласників, розглядаються педагогічні умови, що забезпечують результативність навчально-виховної роботи у формуванні емоційної культури учнів старших класів.

Вихідним положенням у дослідженні виступає теорія єдності й взаємобумовленості інтелектуального, морального та духовного розвитку особистості школяра. Зв'язуючою ланкою у цій єдності є емоції, бо без емоцій неможливі людські стосунки (П.К.Анохін), зникають стимули активної діяльності (О.С.Нікіфоров), зникають бажання (Р.Декарт), гине усе людське (В.Первін).

У науковій літературі емоції кваліфікуються як своєрідні переживання, що відображають ставлення людини до предметів навколишнього світу (М.Д.Левітов), актуальні потреби і ямовірність їх задоволення (П.В.Симонов), узагальнені почуттєві реакції (В.Т.Бахур), афект, який дезорганізує поведінку людини (Жане, Прадін), форма пристосування до середовища (В.Валон, У.П.Павлов), суб'єктивне ставлення людини до задоволення потреб (О.Н.Лук), витрата енергії (Л.С.Виготський).

Практика свідчить, що від вміння чути ставитися до настрою інших (П.М.Якобсон), відзначити і правильно розцінити емоційний стан людини (Г.П.Потиліко) залежить характер взаєностосунків, соціально-психологічний клімат у класному колективі, емоційний комфорт або дискомфорт кожного учня. Юнацтво - це період великих потрясінь, що пов'язаний з високою соціальною активністю.

У цей віковий період встановлюється баланс між емоційно-вольовою і душевною рівновагою, досягається стабілізація особистості, зростає її відповідальність за свої дії, розширюється сфера впливу, яка викликає емоційні реакції. Як показали спостереження, характерний для кожного старшокласника емоційний настрій та його зміст в більшості визначається цілеспрямованою виховною роботою по збагаченню емоційних якостей особистості.

У дослідженні емоційна культура розглядається як складне особистісне утворення й трактується як певний рівень психологічного розвитку, що забезпечує здатність особистості адекватно виявляти власні емоції та реагувати на емоції інших, керувати емоційним станом і емоційними реакціями на внутрішні та зовнішні впливи, регулювати процеси витрати нервової енергії.

У розділі розкривається механізм становлення емоційної

культури, основу якого утворюють складні зв'язки між емоційними установками, сприйняттям і діяльністю, між інтелектуальним, духовно-моральним та емоційно-вольовим у структурі особистості. Інтелектуально-емоційні комплекси становлять фундамент емоційної сфери особистості. Органічна взаємодія між сприйняттям, осмисленням й прийняттям мети діяльності лежить у основі емоційного стану, а оцінка настроїв і відповідні переживання забезпечують характер емоційних реакцій на внутрішні та зовнішні впливи, що є умовою, яка визначає механізм формування емоційної культури.

Комплексний характер виявлених зв'язків визначає багатокомпонентність структури змісту емоційної культури, необхідними й достатніми елементами якої є:

- мотиви емоційного світовідчуття (цікавість до емоційної сфери іншої людини, прагнення зрозуміти почуття й настрої навколишніх, бажання усвідомлено керувати своїм настроєм);

- емоційні відчуття й сприйняття навколишньої дійсності та свого "Я" (відчуття почуття радощів, захоплення, здивування; сприйняття емоційного стану та настроїв оточувчих людей, відчуття відтінків почуттів та ін.);

- знання та вміння, які розкривають емоційну природу людини (знання про емоційну сферу людини, види емоційних станів і реакцій організму на впливи середовища, вміння об'єктивно оцінити емоційні обставини, подолати негативні емоції, використовувати знання про емоційну сферу в установленні позитивних емоційних контактів);

- емоційна регуляція діяльності (здатність співпереживати, співстраждати, дарувати оточувчим радість, давити власний гнів);

- емоційність (здатність бачити життя в ясних тонах, вправливість, сприйняття чужого горя, радості, смутку);

-- емоційний самоконтроль і самооцінка (здатність керувати своїми бажаннями, контролювати емоції, оцінювати емоційну ситуацію і адекватно реагувати на неї).

За допомогою теоретичного аналізу наукової літератури, самооцінок й експертних оцінок, тривалого фіксованого спостереження за діяльністю учнів та педагогів визначені показники емоційної культури до числа яких віднесені: мотиви емоційного сприйняття, знання про основи емоційної сфери людини, вміння керувати емоційним станом своїм і оточувчих; емоційна регуляція реакцій на зовнішні впливи; емоційність, самоконтроль та самооцінка емоційних реакцій. Рівний ступінь виразу цих показників дає змогу говорити про наявність рівнів сформованості емоційної культури старшокласників.

Дослідження виявило поетапний характер формування емоційної культури школярів. В основу виділення етапів покладено облік соціальної орієнтації учнів старших класів й особливості навчально-виховного процесу.

У розділі дається теоретичне обґрунтування положення про те, що виховання емоційної культури буде успішним при вмілому створенні педагогом емоційних ситуацій в навчально-виховному процесі, опануванні ним методиком емоційного стимулювання, мистецтвом використання ігор, змагання, а також оцінних функцій громадської думки в практичній роботі з учнями. Навчально-виховна робота продуктивна лише в тому випадку, якщо вчитель вміє вдало обрати й скомпанувати комплекс педагогічних засобів, які емоційно збагачують виховання, забезпечують емоційну привабливість навчальної та позакласної діяльності старшокласників.

Зібрані факти дозволяють говорити про те, що педагогічно доцільний організований навчально-виховний процес сприяє за-

кріпленню таких якостей особистості старшокласників, як впевненість у власних силах, потреба в необхідності дарувати людям радість, здатність розслабитися, відкинути негативні емоції, не замикатися у собі, вірити в майбутнє. Саме ці якості становлять основу готовності учнів до подолання виникаючих складностей, концентрації уваги на позитивних емоціях, керування почуттями й емоційними реакціями.

Було встановлено, що не сам по собі навчально-виховний процес, а лише система педагогічно цілеспрямованої його організації створює умови для формування у школярів високого та достатнього рівня емоційної вихованості.

Аналіз літератури й систематичне спостереження дозволили виділити умови, які забезпечують результативність впливу навчально-виховного процесу на формування емоційної культури старшокласників. За допомогою експертних оцінок вчителів, які мають стаж роботи більше 10 років і які користуються авторитетом серед своїх колег та учнів, були виділені найбільш значущі: створення емоційної атмосфери, сприятливої для розвитку особистості школярів; задоволення потреб у спілкуванні, розширення сфери емоційних вражень, розвиток здатності заміни негативних емоцій позитивними; закріплення установи на регулювання емоційних станів і реакцій на вплив оточуючих; наявність адекватного уявлення школяра про своє "Я", створення ситуацій успіху, накопичення позитивного емоційного досвіду; організація самовиховання; оволодіння методиком аутотренінгу; професіоналізм педагога у володінні методиком емоційного стимулювання.

У другому розділі "Дослідно-експериментальна перевірка умов, які забезпечують ефективність формування емоційної культури старшокласників засобами навчально-виховного проце-

су" розглядається організація, зміст й результати педагогічного експерименту. На етапі констатуючого експерименту вивчався характер переважаючих емоцій в навчально-виховній роботі, виявилася наявність залежності між рівнем психологічної культури та емоційним комфортом школяра, атмосферов педагогічного процесу й емоційним сприйняттям старшокласників; вивчалися причини несприятних картин емоційної культури школярів.

Отримані результати свідчать про низький рівень емоційної вихованості старшокласників. 45% учнів старших класів, які брали участь у дослідженні, не можуть адекватно реагувати на зауваження вчителя, 48% - не враховують емоційний стан співбесідника, 20% - не завжди помічають, в якому стані їх співбесідник; 46% старшокласників впевнені у необхідності виховання емоційної культури, 32% вважають, що вона потрібна, але у чому її зміст - не знають; 15% не вбачають у ній необхідності.

У ході дослідження було встановлено, що менше половини опитаних школярів відчувають емоційний комфорт, кожний десятий з радістю змінив би школу, кожний другий учень у стосунках з учителями переживає конфліктні ситуації. Причину емоційної напруженості в шкільній обстановці старшокласники пояснюють позицією вчителя: його несправедливістю - 36%, небажанням зрозуміти учня - 40%, байдужістю до них - 43%, грубістю й безтактністю - 45%. Про наявність протистояння в системі "вчитель-учень" говорять і учителі. 16% опитаних учителів зізналися, що учні викликають у них роздратування і злість. По різному вчителі й учні пояснюють причини неспокою у своїх стосунках. Якщо вчитель головне джерело неспокою вбачає в небажанні школярів вчитися, то вихованці пояснюють його тим, що учителі не бажають зрозуміти їх.

Насторожувть факти, що тільки 2% опитаних старшокласників у тяжку хвилину розраховують на підтримку вчителя. 90% вважають, що безтактність і грубість вчителя приносять багато шкоди в шкільній практиці, є джерелом та збуджувачами негативних емоцій, емоційнов напругов у системі стосунків "учитель-учень". Результати констатууючого експерименту підтвердили недооцінку емоційного виховання в шкільній практиці, виявили наявність залежності між рівнем емоційного сприйняття й самопочуттям учнів у навчально-виховному процесі, формами емоційного виховання й емоційної культури старшокласників, рівнем професіоналізму вчителя й ефективністю навчально-виховної роботи в емоційному вихованні школярів.

Зібрані факти дозволяють говорити про те, що причинами низького рівня емоційної вихованості школярів є відсутність систематичної роботи з формування емоційної культури, несформованість вміння учнів керувати емоціями, ігнорування емоційності школярів в навчально-виховному процесі; відсутність демократичних стосунків у системі "учитель-учень" та об'єктивної оцінки власного "Я", недосконалість підготовки учителя до емоційного виховання школярів.

Формувчий експеримент проводився з учнями 8-11класів Саксаганського лицев м.Кривого Рогу. Усього у ньому брали участь 280 старшокласників. Експеримент, головна мета якого була в удосконаленні емоційно-моральної культури старшокласників засобами навчально-виконавчої роботи, припускав використання теоретичного матеріалу, який розкриває особливості емоційної сфери особистості, практичних імітаційних завдань емоційного тренінгу. Головна лінія досвідної програми полягала в організації активної діяльності школярів, яка направлена на збагачення досвіду їх емоційно-моральної поведінки.

В основу формувчого експерименту були покладені різноманітні форми і методи: ділові ігри, диспути, бесіди за "круглим" столом, інтерв'ю, служба "питайте-відповідаємо-радімо", телефон довіри, швидка музична допомога. Зміст дослідної програми будувався з урахуванням індивідуальних розрізень учнів, завдання диференціювалися у відповідності з рівнем підготовленості та емоційної вихованості старшокласників і мали різноманітний характер: репродуктивний, пошуковий, творчий.

Дослідно-експериментальна робота проводилась в кілька етапів. На першому етапі старшокласники оволодівали теоретичними основами емоційно-моральної культури, методиком пізнання власного "я". На другому етапі одержані знання були основою практичних дій учнів, вироблялися вміння емоційно-морального спілкування за допомогою імітаційних ігор, емоційного тренінгу, аналізу емоційних ситуацій.

На третьому етапі вироблялись засоби усвідомленої орієнтації старшокласників в емоційних ситуаціях на уроках-інтерв'ю, уроках-роздумах, уроках-дискусіях, у ході яких учні вчилися не тільки відчувати, але й діяти. На четвертому етапі відпрацьовувались дії з емоційного регулювання власної поведінки через різноманітні форми позакласної роботи. П'ятий етап передбачав закріплення навиків самопізнання та саморегулювання емоційно-моральних дій засобом емоційного тренінгу. Динаміка рівня емоційної вихованості школярів відстежувалась за наступними критеріями: характер емоційної атмосфери в класному колективі; знання про емоційну сферу людини, вміння регуляції емоційного стану, емоційне сприйняття та емоційно-оціночне відношення до школи, учителів, оточувачих. Виявлення змін за цими критеріями припускало співставлення їх рівнів у школярів експериментальних класів до початку й після закінчення

формування експерименту. Основні виміри проводились в навчально-виховному процесі при вивченні курсу: "Емоційно-моральні основи культури особистості", практикумів: "Пізнай себе", "Створи себе", емоційного тренінгу й позакласної роботи зі створення лицейського братства.

Проведення дослідження показало, що рівень емоційної вихованості лицейців багато в чому визначається емоційно-моральною атмосферою шкільного життя. Результати анкетування, спостереження та аналізу стосунків у системі "учитель-учень" дозволяють говорити про позитивні впливи на емоційну атмосферу шкільного життя роботи по створенню лицейського братства. 76% учнів відмітили, що взявши участь у цій роботі, вони вчилися емоційному втіленню в світ добрих почуттів, розвивали здатність розуміти емоційний світ людей, набули вміння знімати напругу емоційних ситуацій у класних колективах. Одержані дані говорять про те, що при практично однакових вихідних даних констатуючого експерименту у контрольних класах (2,63 бали) і експериментальних (2,62 бали) приріст рівня оволодіння засобами емоційної регуляції поведінки в експериментальних класах вдвічі вище (1,54 проти 0,75 у контрольних). Приріст комунікативних вмінь у експериментальних класах склав 1,58 бал, у контрольних 1,14 бал, різниця склала 0,44 бал. Сформованість комунікативних вмінь виступає важливим показником емоційної вихованості учнів і підтверджує результативність використаних в дослідній роботі різноманітних форм і методів, моделюючих емоційні ситуації в навчально-виховному процесі.

Динаміка рівня емоційної вихованості визначалась за допомогою малюнка. Якщо в ході констатуючого експерименту у малюнках учнів переважали у основному темні фарби, образи са-

мотності, гіркоти, нерозуміння, то після завершення програми дослідної роботи палітра фарб у малюнках старшокласників змінюється в ясний бік. Зміст малюнків до початку дослідної роботи свідчить про те, що більшість школярів відчують себе невпевнено у світі, потребують психологічної підтримки, 53% старшокласників малювали себе у вигляді дерева з похиленою кроною, 35% - квітки з в'янучими пелюстками і т.д. Після завершення експерименту у 85% малюнків образи самотності, гіркості, невпевненості змінилися на образи захоплення, радощів, впевненості.

Проведене дослідження виявило зміну характеру емоційно-оціночного відношення старшокласників до школи, учителів, друзів, оточуючих людей у позитивний бік.

У стосунках "учень-учень", "учень-клас" тільки 14% опитаних відмітили наявність конфліктних ситуацій проти 66% на початок експерименту; 75% старшокласників відчують доброзичливість й 86% взаємну цікавість один до одного. При цьому повністю зникло відчуття ворожості, а байдужість відчують усього 7% проти 33% за результатами констатуючого експерименту. Змінилися в позитивний бік і стосунки в системі "вчитель-учень". За отриманими даними у 2,5 рази підвищилась вимогливість й справедливість вчителя у відношеннях до учнів, у три рази - доброзичливість і прагнення зрозуміти учня, у три рази підвищилася кількість учителів, до яких учні могли б у тяжку хвилину звернутися за підтримкою; 82% опитаних старшокласників виявили задоволення тим, що з учителями можна говорити про стосунки між людьми.

Як було встановлено, у знятті зайвої емоційної напруги, емоційного дискомфорту у відношеннях ліцеїстів та педагогів велику роль зіграла систематична робота з підвищення рівня

емоційної культури не тільки школярів, але й вчителів.

Проведене дослідження дозволяє зробити слідуючі висновки:

1. Одним з принципів підходів до рішення проблеми формування емоційної культури школярів, засобами навчально-виховного процесу є урахування її специфічних особливостей і коректування усєї системи емоційного виховання з метов створення ситуацій, у яких вихованці будуть поставлені в активно-діючу позицію, включені в творчу діяльність яка вміщує в собі величезні можливості в задоволенні їх емоційних потреб і здатна встановити емоційні контакти у системі стосунків "учитель-учень", "учень-клас", "учень-учень", переборюванню емоційних перешкод.

2. Формування емоційної культури старшокласників іде з успіхом, якщо забезпечити в навчально-виховному процесі: задоволеність учасників педагогічного процесу один одним; готовність сторін до взаємопорозуміння та співробітництва; емоційне благополуччя кожного; керування емоційним настроєм і станом в процесі спілкування.

3. Виховання емоційної культури стане керованим при створенні емоційної атмосфери, яка сприяє: а) розвитку особистості школяра; б) розширенню сфери емоційних вражень; в) закріпленню у старшокласників установи на регулювання емоційного стану та емоційних реакцій на вплив оточуючих; г) забезпеченню ситуацій успіху, які сприяють накопиченню позитивного емоційного досвіду.

4. Доцільно емоційне виховання будувати не на придушенні емоцій або їх викоріненні, а на організації діяльності, яка опосередковано спрямовує емоції школярів, обмежуючи форму їх вияву.

5. Практичними засобами, які стимулюють динаміку емоцій-

ної вихованості старшокласників треба вважати: підвищення рівня знань школярів про теоретичні основи емоційної культури; відпрацювання і закріплення засобів емоційної регуляції їх поведінки; розвитку у них емоційного сприйняття і установи на емоційне світосприймання; формування заходів самопізнання і самовдосконалення емоційної сфери особистості учнів; озброювання їх методикою керування своїми емоціями й емоційним станом оточуючих.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує усіх проблем формування емоційної культури учнів засобами навчально-виховного процесу. Вимагають свого подальшого вивчення питання: а) становлення емоційної культури в учнів молодшого шкільного та підліткового віку; б) вивчення резервів дозвілля й вільного часу в підвищенні рівня емоційної вихованості школярів рівного віку; в) виявлення можливостей різноманітних форм і методів самоосвіти й самовиховання у збагаченні емоційної сфери учнів; г) визначення раціональних шляхів емоційної підготовки шкільного вчителя; різноманітних форм і методів вузівської роботи, які забезпечують високий рівень емоційної культури випускників педвузу; д) пошуки засобів зниження емоційної напруженості й емоційно-психологічних витрат шкільного навчання й виховання.

З вивченням цих проблем ми пов'язуємо подальше удосконалення процесу формування емоційної культури учнів в умовах сучасної загальноосвітньої школи.

Основний зміст дисертації та результати дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Формы и методы совместной работы семьи и школы по подготовке старшекласников к семейной жизни /Методические рекомендации организаторам внеклассной работы - Кривой Рог:

КГПИ, 1989.-29с. (в соавт.).

2. Воспитание эмоциональной культуры старшеклассников в процессе обучения //Педагогический процесс в учебных заведениях нового типа: содержание и технология.-Минск: МО Беларусь, 1994.-С.433-438.

3. Формирование эмоциональной культуры старшеклассников //Вопросы педагогики высшей и средней школы. - Кривой Рог: КГПИ, 1994.-С.116-122.

4. Содержание и методы подготовки старшеклассников к семейной жизни и выполнению родительских функций //Половое воспитание, сексуальное здоровье и гармония брачно-семейных отношений. - Киев: МЗ Украины, 1990.-С.37-39.

5. Курс "Нравственные основы культуры поведения" в лицее как фактор формирования интеллигента //Новые подходы в обучении и воспитании учащихся: Поиски, проблемы, задачи. - Одесса: МО Украины, 1992.-С.83-85 (в соавт.).

6. Использование рисунка в самопознании и самосовершенствовании личности школьника //Образование XXI века. Проблемы повышения квалификации работников образования.-Минск: МО Беларусь, 1993.-С.68-70.

7. К вопросу организации кафедры психологии и информации в лицее //Учебные заведения нового типа в национальной системе образования. - Минск: МО Беларусь, 1993. - С. 200-203. (в соавт.).

8. Из опыта организации воспитательной работы в лицее. //Учебные заведения нового типа в национальной системе образования.-Минск: МО Беларусь, 1993.-С.105-107 (в соавт.)

A N N O T A T I O N

Sokolova L.E.: The formation of the emotional culture of the senior forms' pupils by means of educational and training process.

The thesis for the degree of the Master of Pedagogical Science specialize in 13.00.01 - the theory and history of pedagogics, the G.S.Skovoroda Kharkov Pedagogical University, Kharkov, 1994.

The process of the formation of the emotional culture of the senior forms' pupils was investigated. The conception of the emotional culture, substance, structure, its main indicators have been founded.

* The experimental work let to determine the most effective combinations of pedagogical conditions providing effectiveness of the educational process in the formation of the emotional culture of the senior forms' pupils.

А Н Н О Т А Ц И Я

Соколова Л.Е. Формирование эмоциональной культуры старшеклассников средствами учебно-воспитательного процесса.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Харьковский государственный педагогический университет им. Г.С.Сковороды, Харьков, 1994 г.

Исследовался процесс формирования эмоциональной культуры старшеклассников. Обоснованы понятие эмоциональной культуры, содержание, структура, основные ее показатели. Экспериментальная работа дала возможность определить наиболее эффективное сочетание педагогических условий, обеспечивающих результативность учебно-воспитательного процесса в формировании эмоциональной культуры учащихся старших классов.

КЛЮЧОВІ СЛОВА:

"емоційна культура", "емоційна сфера", "емоція", "емоційна регуляція діяльності", "почуття", "емоціональність".

Л. Соколов

Автореферат дозволений до
друку спецрадою з рекоменда-
ції кафедри педагогіки
Кривсриського державного
педагогічного інституту

ПІДПИСАНО ДО ДРУКУ 15.11.94 р.
ФОРМАТ 60x84 1/16
ПАПІР ТИП. РОТАПРИНТ. ДРУК. АРК. 1,75
ТИР 100 ПРИМІР.
ЗАМОВЛЕННЯ N 39. ДРУКАРНЯ КМК.
324086. М. КРИВИЙ РІГ. ОРДЖОНИКИДЗЕ, 1.

Ab 31.524

455188

AB 31523

AB 31.523